

Яковенко Ірина Олександрівна

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри
соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Б. Хмельницького

Чорна Вікторія Володимирівна

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри
початкової освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Б. Хмельницького

ПРОПЕДЕВТИКА ПІДГОТОВКИ ДО ПРОЦЕСУ ПИСЬМА У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Анотація: Виділено ключові чинники успішної підготовки дитини з порушеннями мовлення до письмової діяльності. До них віднесено розвиток пам'яті, мислення, зв'язного мовлення, дрібної моторики, фонетичний аналіз слова, а також розвиток технічних, графічних, орфографічних навичок написання літер у поєднанні з ігровою діяльністю. На основі дослідження клініко-педагогічна класифікація мовленнєвих порушень встановлено взаємозв'язок між усним і писемним мовленням дитини. На основі аналізу наукових праць доведено взаємозв'язок усного мовлення дитини для успішного оволодіння писемним. Констатовано важливість пропедевтики підготовки до процесу письма через наведення статистичних даних Прищепи О. щодо успішності оволодіння грамотою згідно вимог програми початкової школи. Звернено увагу, що ключовим методом підготовки до письма у старшому дошкільному та молодшому шкільному віці виступає гра. Віддаються переваги іграм із розвитку дрібної моторики: маніпулювання шнурівками, мозаїкою, тістом, модуліном, природними матеріалами. Авторами відзначено, що під час

зазначених ігор покращується не тільки дрібна моторика, а й окомір, точність і плавність рухів. Розглянуто дидактичний посібник «Клубочок Мандрівник. Подорож № 1. Мелітополь» як допоміжний метод при підготовці дитини до письмової діяльності. Метою гри є розширення знань дітей про місто Мелітополь; ознайомлення з визначними історичними місцями та архітектурними пам'ятками; збагачення словникового запасу; розвиток уваги, пам'яті, логічного мислення, зв'язного мовлення; закріплення навичок письма та усного рахунку; формування у свідомості дітей поняття «мала Батьківщина», виховання любові до свого краю. Доведено, що узгоджена робота зорового, слухового, акустичного, рухового аналізаторів допомагають ефективно організувати процес підготовки до письмової діяльності.

Ключові слова: діти з порушеннями мовлення, дидактичний посібник, види мовленнєвих порушень, підготовка до процесу письма, писемне мовлення, пропедевтика.

Постановка проблеми. Успішна навчальна діяльність дитини у школі обумовлена рядом факторів, ключовим серед яких є оволодіння навичками процесу письма. Фонетично і граматично правильне письмо дає можливість легко засвоїти матеріал і набути необхідної підготовки. А правильно підібрані методи роботи з учнівським колективом та визначення чинників успішної підготовки до письма дають змогу зробити процес навчання цікавим та захоплюючим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу процесу письма та підготовки школярів до оволодіння грамотою присвячено велику кількість публікацій. Більшість із них спрямовані на розкриття несприятливих біологічних та соціальних передумов підготовки до письмової діяльності (Н. Голуб, А. Лурія та ін.) та зростання кількості дітей, що мають мовленнєві порушення (Л. Журавльова, О. Купчак). Численні дослідження надають

інформацію про особливості підготовки руки дитини до письма (А. Богуш та інші).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.

Дослідження різних науковців дозволяють визначити, що у дітей із порушеннями мовлення існує ризик неуспішного оволодіння письмовою діяльністю, що негативно впливатиме на навчання дитини в школі. Аналіз чинників підготовки до письма та застосування цікавих методів у роботі допоможе попередити труднощі в оволодінні письмовою діяльністю у дітей з порушеннями мовлення.

Мета статті – визначити ключові чинники успішної підготовки до процесу письма у дітей з порушеннями мовлення та розглянути дидактичний посібник як допоміжний метод підготовки до письмової діяльності дитини.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи писемне мовлення Голуб Н. зауважує, що цей процес є складним і багатоаспектним. Розглядати підготовку до нього доцільно враховуючи соціально-культурні фактори (наявність різних знакових систем мови; ускладнення і диференціація функціональних стилів писемного мовлення; тенденції розвитку масової культури, особливо комп'ютерних технологій); соціально-освітні фактори (навички читання і письма є базою для успішного навчання дитини в школі; оволодіння писемним мовленням допомагає залучитися до національної скарбниці знань), а також фактори розвитку індивіда (розвиток психічних функцій та інші форми мови) [1, с. 59].

Зауважимо, що писемне мовлення відноситься до найбільш пізніх форм мовлення і ґрунтується на уже засвоєних мовленнєвих комунікаціях. До писемного мовлення відноситься читання і письмо. У нашому дослідженні ми звернемо увагу на підготовку дитини саме до процесу письма. Важливим для успішного оволодіння процесом письма є достатній розвиток певних психічних функцій.

Лурія О. та Анохін П. дійшли висновку, що забезпечення процесу письма здійснюється завдяки узгодженій роботі різних структур мозку і відповідних

аналізаторів: зорового, слухового, акустичного, рухового. Робота цих аналізаторів забезпечує необхідну підготовку до цієї діяльності (механізми артикуляції, зоровий та слуховий гнозис, слухова і зорова пам'ять, слуховий і зоровий аналіз та синтез, дрібна моторика, зоровий і слуховий контроль) [4].

Купчак О. досліджуючи питання підготовки до письма зауважила, що цей процес є послідовним переходом від фонематичної сторони мовлення до формування лексичного запасу і врешті до граматичної будови. Відповідно, якщо якийсь елемент зазначеного алгоритму було недостатньо засвоєно, вся система зазнає викривлення. До базових компонентів письма дослідниця віднесла функціональні (словесно-логічна пам'ять; об'єм, рівень уваги; оптико-моторна координація рухів; слухомоторна координація), мовленнєві (відсутність дефектів звуковимови, фонематичне сприйняття звукового потоку, лексико-граматична сторона мовлення), операційні (програмування висловлювання; фонематичний аналіз того, що необхідно записати і, безпосередньо, реалізація графічних навичок) [3].

За працями науковців, що займалися дослідженнями неспішності оволодіння процесом письма, ключове місце відведено дефектам мовлення [6]. Відповідно, неспішність дитини пов'язана із мовленнєвими порушеннями.

Саме тому вважаємо за необхідне коротко розглянути клініко-педагогічну класифікацію (М. Хватцев, Ф. Рау, О. Правдіна, С. Ляпідевський, Б. Гріншпун) мовленнєвих порушень (Рис. 1). В основу клініко-педагогічної класифікації покладено вивчення етіології вади та, відповідно, добір методів і способів навчання.

Рис. 1. Клініко-педагогічна класифікація мовленнєвих порушень

Джерело : [7]

Розглянемо більш детально кожен із блоків. Так, до розладів фонаційного оформлення висловлювання відносять *дисфонію* (порушення голосу), *брадилалію* (патологічно уповільнений темп мовлення), *тахілалію* (патологічно пришвидшений темп мовлення), *заїкання* (порушення темпоритмічної сторони мовлення зумовлене судомами м'язів мовленнєвого апарату), *дислалію* (порушення вимовної сторони мовлення за збереження слуху та іннервації мовленнєвого апарату), *ринолалію* (порушення тембру, голосу, звуковимови, що зумовлено анатомо-фізіологічними вадами мовленнєвого апарату), *дизартрію* (порушення вимовної сторони мовлення зумовлене недостатньою іннервацією мовленнєвого апарату). До порушень структурно-семантичного оформлення висловлювання відносять *алалію* (відсутність або недорозвинення мовлення внаслідок органічного ураження мовленнєвих зон кори головного мозку) та *афазію* (повна або часткова втрата мовлення, спричинена локальними ураженнями головного мозку). До порушень писемного мовлення зараховано *дислексію* (часткове порушення процесів читання) та *дисграфію* (часткове специфічне порушення процесів письма).

Серед видів мовленнєвих порушень нас цікавить блок письмового мовлення, а саме дисграфія. Більшість вчених, які займалися дослідженням підготовки дитини до письма (Л. Бартенєва, Л. Журавльова, Р. Левіна, Л. Спірова В., Тарасун та інші), розглядають дисграфію як неспроможність повноцінно оволодіти навичками письма унаслідок недорозвинення усного мовлення.

Журавльова Л. вказує, що найбільш частими випадками нездатності до процесу оволодіння письмом є труднощі в перетворенні звукової структури слова в літерний запис. Цей процес включає в себе два етапи: фонематичний аналіз слова, що необхідний для правильного запису та часова послідовність літер для відтворення почутого чи прочитаного [2]. При порушенні першого етапу виникають специфічні помилки, що є характерними при дисграфії (заміна букв за схожістю вимови; роздільне написання частин слова або з'єднання двох і більше слів; упускання прийменників та неузгодженість у роді, числу, відмінку; помилки на ненаголошені голосні та приголосні, дзвінки та глухі, пом'якшення приголосних; відсутність великої літери на початку речення та крапки вкінці. Другий етап включає спотворення складової структури слова; заміна букв за графічною схожістю, за розташуванням у просторі та інші.

Проаналізувавши праці вчених щодо формування писемного мовлення, ми доходимо висновку про взаємопов'язаність усного мовлення дитини для успішного оволодіння писемним мовленням. Для підтвердження актуальності звернення уваги на пропедевтику підготовки до письма наведемо статистику Прищепи О., за якою лише 47,4 % першокласників оволодівають письмом відповідно до вимог. Відповідно, діти не готові до переходу на більш інтенсивний письмовий рівень, бо ще не засвоїли добре звуко-буквений період [6, с. 125].

Богущ А. розглядаючи проблему підготовки дитини до письма зауважила взаємозв'язок трьох навичок, що забезпечують успішну письмову діяльність дитини: технічні (ознайомлення дитини з технічним приладдям, координацією руху руки та гігієнічними правилами), графічні (відтворення графічного

зображення почутих звуків), орфографічні (визначення звуко-буквенного складу слова) [5].

Досліджуючи проблеми підготовки до письма науковці одноставно стверджують, що ключовим методом виступає гра. Віддаються переваги іграм з залученням дрібної моторики: маніпулювання шнурівками, мозаїкою, тістом, модуліном, природними матеріалами. Під час таких ігор покращується не тільки дрібна моторика, а й окомір, точність і плавність рухів. Важливим прийомом також виступають навички штрихування.

На нашу думку, дидактичні посібники, в яких розвиток технічних, графічних, орфографічних навичок написання літер поєднаний із розвитком зв'язного мовлення дитини та пізнавальними процесами є неоціненними при підготовці дитини до письма. Одним з таких є дидактичний посібник «Клубочок Мандрівник. Подорож № 1. Мелітополь». Розрахований на дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Може бути використаний при вивченні тем, пов'язаних зі своїм містом чи видатними містами України. За приклад візьмемо подорож містом Мелітополем.

Мета гри: розширити знання дітей про місто; ознайомитися з визначними історичними місцями та архітектурними пам'ятками Мелітополя; збагачувати словниковий запас; розвивати увагу, пам'ять, логічне мислення, зв'язне мовлення; закріплювати навички письма та усного рахунку; формувати у свідомості дітей поняття «мала Батьківщина», виховувати любов до свого краю.

Набір для гри включає в себе чотири клубочки муліне різних кольорів та чотири фломастери; ігрове поле у вигляді карти Мелітополя з позначенням маршрутів і зупинками, біля яких наклеїно фотографії визначних історичних пам'яток, архітектурних споруд (між зупинками прокладено чотири жолобки для вкладення нитки. Зупинки нумеровані цифрами); ігровий кубик; призові фішки по дві на кожний об'єкт та правила гри.

Правила гри. Гра починається з позначки «Мелітополь. Поїхали». Перший гравець кидає кубик і пересувається по карті на скільки кроків (пунктів), скільки випало на кубику. Кубик кидають по черзі. Кинувши кубик,

треба оголосити зупинку і поряд написати першу літеру назви об'єкта та коротко розповісти про нього. Якщо гравець не знає відповіді, то він не отримує фішку, а дитина, що дала правильну відповідь отримує дві. Якщо кубик показує більше ходів, ніж залишилося, хід переходить до другого учасника.

Підготовчий етап становить собою розгляд дітьми карти маршруту та кількості зупинок. Ознайомлення з фотографіями. Наведемо можливі варіанти зупинок:

1. залізничний вокзал;
2. кінотеатр «Перемога»;
3. пам'ятник Остапу Бендеру;
4. пам'ятник Володимиру Висоцькому;
5. площа Перемоги (пам'ятник Тарасу Григоровичу Шевченку);
6. пам'ятник «Танк» лейтенанта Гаврюшина, який першим прийняв бій на площі імені Кірова;
7. пам'ятник матерям загиблих солдат «Скорботна мати»;
8. стелла «Слава Героям»;
9. стелла «200 років Мелітополю»;
10. парк імені Максима Горького;
11. алея «Вишиванка»;
12. Мелітопольський краєзнавчий музей;
13. монастир святого Савви Освященного;
14. пам'ятник Богдана Хмельницького;
15. в'їзд до міста Мелітополя.

Висновки і пропозиції. На основі раніше викладеного матеріалу доходимо висновку про доцільність виділення та врахування у навчально-виховній діяльності чинників успішної підготовки до письма та застосування цікавих ігрових методів роботи з учнівським колективом. До зазначених чинників віднесемо розвиток пам'яті, мислення, зв'язного мовлення, дрібної моторики, фонетичний аналіз слова, а також розвиток технічних, графічних,

орфографічних навичок написання літер у поєднанні з ігровою діяльністю. Усі згадані чинники підготовки до письма втілені у дидактичному посібнику «Клубочок Мандрівник. Подорож № 1. Мелітополь». Даний посібник виступає допоміжним методом підготовки до процесу письма та забезпечує узгоджену роботу зорового, слухового, акустичного, рухового аналізаторів.

Представлене дослідження не вичерпує можливого потенціалу застосування дидактичних посібників при роботі з дітьми з мовленнєвими порушеннями при підготовці до письмової діяльності. Перспективами подальших досліджень є застосування комплексного підходу до вивчення методів попередження неуспішного оволодіння письмовою діяльністю дітей з порушеннями мовлення.

Список літератури:

1. Голуб Н. М. Науково-теоретичні засади досліджень писемного мовлення та його порушень. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія»*. 2012. Вип. 21. С. 58–63.
2. Журавльова Л. С. До проблеми корекції мовленнєвого розвитку молодших школярів із дисграфією. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2016. Вип. №7. URL : <http://aqce.com.ua/download/publications/56/49.pdf> (дата звернення: 29.01.2019).
3. Купчак О. М. Профілактика порушень писемного мовлення в учнів початкових класів. *Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун.-ту ім. І. Огієнка. Серія «Соціально-педагогічна»*. 2012. Вип. 20(1). С. 144–153.
4. Лурия А. Р. Очерки психофизиологии письма. *Письмо и речь: Нейролингвистические исследования: учеб. пособ.* Москва: Изд. центр “Академия”, 2002. 352 с.
5. Підготовка руки дитини до письма. *Дошкільна ліводидактика* : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / упоряд. Богуш А. М. К. : Вид. Дім „Слово”, 2005. С. 694–704.

6. Прищеп О. Ю. Професійна компетентність учителя як умова навчання письма першокласників. *Теорія і практика навчання та виховання*. 2011. № 17 (18). С. 124–126.
7. Рібцун Ю. В. Професійний довідник учителя-логопеда дошкільного навчального закладу. 2-ге вид. Харків, 2013. С. 127.

Яковенко И. А., Чорна В. В.

Мелитопольский государственный педагогический университет
имени Б. Хмельницкого

ЗАГОЛОВОК

Аннотация:

Ключевые слова:

Така ж англійською